

Identifying the Drivers of Party Activities in the Future Iran Using MIC MAC Software

Zohreh Hemmati^{*}, Hossein Masoudnia^{}**

Amir Massoud Shahramnia^{*}, Ali Ali Hosseini^{****}**

Abstract

The party in the political societies of the West as another non-civic of the other functions for which it has been chosen, but in relation to Iran the parties can not play for various reasons and play an important role in the political transformation of society and the consolidation of democracy. Give. The main remedy is that; What are the most important drivers influencing the activities of political parties in Iran in the current situation and inevitably in the future? The answer to this question, using the four steps of the identification method, includes: 1. Identifying its propellants by exploring the research literature. 2. Ranking by advances by experts through exploratory actual analysis 3. 3. Announcing Panel of experts to identify the interactions of propellants 4 Statistical and software analysis of matrix interactions through Mick software. The findings show that on the contrary, imagine that it has affected the political faction and already exists in the performance of Iranian political parties, but the existence of

* PhD Student in Political Sociology, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan (Corresponding Author), z.hemmati1421@ase.ui.ac.ir

** Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, h.masoudnia@ase.ui.ac.ir

*** Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, m.shahramnia@ase.ui.ac.ir

**** Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, a.alihosseini@ase.ui.ac.ir

Date received: 25/06/2021, Date of acceptance: 09/07/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

authority and self-government in the country's political culture, lack of adherence to law and political culture in the country, The formation and continuation of insight. Absolutism in the political culture of the country are the most important drivers that have the most impact and have influence in interaction with other drivers that are available in the field of research.

Keywords: Party, propulsion, the future, meek meek, meek mak, iran.

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده با استفاده از نرم‌افزار MIC MAC

زهره همتی*، حسین مسعودنیا**

امیرمسعود شهرام‌نیا***، علی‌علی حسینی****

چکیده

حزب در جوامع سیاسی غرب به‌عنوان یکی از نهادهای مدنی از عهده کارویژه‌هایی که برای آن تعیین شده برآمده است، اما در ارتباط با کشور ایران، احزاب به دلایل گوناگون نتوانسته‌اند نقش مهمی در تحولات سیاسی جامعه و تحکیم دموکراسی ایفا نمایند. پرسش اصلی این است که مهم‌ترین پیشران‌های تأثیرگذار بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران در شرایط فعلی و لاجرم در آینده کدام‌اند؟ پاسخ به این سؤال، با کاربست گام‌های چهارگانه روش‌شناسی شامل: ۱. شناسایی پیشران‌های اولیه از طریق کاوش در ادبیات پژوهش؛ ۲. رتبه‌بندی پیشران‌ها توسط خبرگان از طریق تحلیل عاملی اکتشافی؛ ۳. برگزاری پنل خبرگان برای شناسایی اثرات متقابل پیشران‌ها؛ ۴. تحلیل‌های آماری و نرم‌افزاری ماتریس اثرات متقابل از طریق نرم‌افزار میک مک

* دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان (نویسنده مسئول)، z.hemmati1421@ase.ui.ac.ir

** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان، h.masoudnia@ase.ui.ac.ir

*** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان، آدرس: اصفهان، میدان آزادی، دانشگاه اصفهان، m.shahramnia@ase.ui.ac.ir

**** دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، شهر اصفهان، a.alihosseini@ase.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۴

انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد برخلاف تصور بسیاری که جناح‌های سیاسی را تأثیرگذارترین پیشران در عملکرد احزاب سیاسی ایران می‌دانند نبود تربیت سیاسی، وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، فقدان پایبندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور، و شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور مهم‌ترین پیشران‌هایی هستند که بیش‌ترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را در تعامل با سایر پیشران‌ها بر عرصهٔ حزب دارند.

کلیدواژه‌ها: حزب، پیشران، میک مک، جمهوری اسلامی ایران.

۱. مقدمه

در کشور ایران، با آغاز مشروطه و شکل‌گیری مجلس، احزاب نیز به‌عنوان یکی از لوازم آن ظاهر شدند. از مجلس دوم تا ششم (پیش از به سلطنت رسیدن رضاشاه) گروه‌ها، انجمن‌ها، و جمعیت‌های کوچک به احزاب جدی تبدیل شدند و اهداف خود را در قالب مرامنامه بیان کردند (نوذری ۱۳۸۷: ۴۸). در دورهٔ پهلوی اول، اما شاهد کاهش چشم‌گیر فعالیت احزاب هستیم و استبداد حاکم بر این دوره اجازهٔ فعالیت به احزاب را نمی‌داد. در دورهٔ پس از سقوط رضا شاه، یعنی بازهٔ زمانی ۱۳۲۰-۱۳۳۲، به‌دنبال فضای باز سیاسی ایجادشده فعالیت احزاب رونق می‌گیرد و ما شاهدیم که جریان‌های لیبرالی، مذهبی، و چپ در این دوران نقش پررنگی را ایفا می‌کنند که با سرکوب دولت مصدق و استبداد حکومت پهلوی دوم و ایجاد احزاب وابسته به سلطنت رونق خود را از دست داد (تبریزیا ۱۳۷۷: ۶۵). سرانجام با فروپاشی نظام شاهنشاهی و پیروزی انقلاب اسلامی فصل نوینی از فعالیت احزاب در کشور آغاز شد.

نکتهٔ قابل توجه در تاریخ فعالیت‌های احزاب در ایران، این است که پیشینهٔ این نهاد نمایان‌گر توفیق‌نیافتن عملکردی این پدیدهٔ مهم سیاسی در سدهٔ اخیر و در حال حاضر است. پژوهندگان سیاسی از عوامل مختلفی در حوزهٔ سیاسی، تاریخی، اقتصادی، فرهنگی، و حقوقی برای واکاوی این معضل نام برده‌اند، اما ضرورت اعمال نگاهی نوین به این موضوع نگارندگان را بر آن داشت تا با توجه به پیشران‌های مؤثر در فعالیت احزاب سیاسی در ایران، با تحلیل روابط متقابل بین آن‌ها، مهم‌ترین پیشران‌های مؤثر در این حوزه را شناسایی و به تأثیر این روندها بر یکدیگر اشاره کند. روش‌شناسی ترکیبی این پژوهش برای این منظور طراحی شده است.

۲. ادبیات موضوعی پژوهش

تعریف حزب: در ادبیات سیاسی لاتین واژه Party، معادل حزب، به کار می‌رود. از نظر لاپالمبارا و واینر تعریف حزب متضمن چهار شرط اساسی است: نخست آنکه، حزب مستلزم وجود سازمان و تشکیلات پایداری است که حیات سیاسی آن از حیات بنیان‌گذاری آن فراتر باشد. دوم اینکه، تشکیلات حزبی دارای سازمان مستقر در محل، همراه با زیرمجموعه‌هایی باشد که در سطح ملی فعالیت داشته و با یکدیگر روابط منظم و متقابلی داشته باشند. سوم اینکه، اراده رهبران ملی و محلی سازمان برای کسب قدرت استوار باشد. چهارم اینکه، حزب باید در پی کسب حمایت عمومی باشد و از پشتیبانی مردم برخوردار باشد (زیباکلام و مقتدایی ۱۳۹۳).

کارکردها: احزاب در نظام‌های مختلف سیاسی از کارکردهای متفاوتی برخوردار هستند، اما از یک منظر، کارویژه‌های احزاب، عمدتاً شبیه به هم است و بنابراین، در دو دسته اساسی تقسیم‌بندی می‌شوند که بخشی از این کارویژه‌ها، آموزشی و اجتماعی و بخشی دیگر، کسب قدرت از طریق شرکت در انتخابات‌های مختلف است (اکبری ۱۳۸۸: ۶۵). احزاب همچنین از طریق جامعه‌پذیری سیاسی و عضوگیری در حفظ نظام سیاسی و سازگاری آن با محیط مؤثر واقع می‌شوند (صاحبی ۱۳۹۴: ۳۶). در ادامه تعدادی از پژوهش‌هایی که به طور مستقیم یا به نحوی با موضوع پژوهش مرتبط بوده‌اند برشمرده شده‌اند.

جدول ۱. گزیده مطالعات مربوط به تحزب جمع‌بندی نگارندگان از منابع دیگر

عنوان	موضوع محوری	نویسنده/نویسندگان/ سال / انتشارات
احزاب سیاسی در خاورمیانه	بررسی و تحلیل کمیت و کیفیت احزاب سیاسی در بستر خاص سیاسی منطقه خاورمیانه	Siavush Ranjbar (2018) I.R. Tauris- London
احزاب سیاسی و انتخابات	با به‌کارگیری چهارچوب نظری بین‌رشته‌ای، نه تنها قانون انتخابات، بلکه قوانین جانبی مانند مقررات بودجه، قانون انجمن‌ها و شرکت‌ها، و غیره را، که در کیفیت فعالیت احزاب سیاسی مؤثرند، مورد بررسی قرار داده است.	Anika Gauja (2016) University of Sydney - Australia
احزاب سیاسی	آشنایی با کارکردها و کیفیت سازماندهی احزاب سیاسی	Wilhelm Hofmeister, Karsten Grabow (2011) Konrad Adenauer Stiftung

عنوان	موضوع محوری	نویسنده/نویسندگان/ سال / انتشارات
چرایی احزاب	به بیان پیشینه تاریخی شکل‌گیری احزاب و ضرورت و اهمیت این نهاد در عرصه سیاست پرداخته است.	John H Aldrich (1995) University of Chicago Press
احزاب سیاسی چگونه عمل می‌کنند	در پی آن است تا حزب را نه به‌عنوان یک نهاد منفرد، بلکه به‌عنوان سیستمی در ارتباط با سایر احزاب مورد بررسی قرار دهد.	Kay Lawson (1994) Princeton University Press
احزاب سیاسی	تعریف حزب، پیدایی حزب در طول تاریخ و بیان مختصات احزاب سیاسی	Maurice Duverger (1979) Methuen- the University of Michigan
جامعه‌شناسی سیاسی احزاب ایران	جریان‌شناسی سیاسی، قومی، و جریان‌شناسی فکری فرهنگی موجب درک عمیق از تحولات تاریخ معاصر ایران است.	مظفری و دیگران (۱۳۹۶)
شاخص‌های نظام حزبی مطلوب و وضعیت کنونی احزاب در جمهوری اسلامی ایران	ضمن ارائه تعریفی از نظام حزبی درصدد است تا با استفاده از نظریه سطح نهادینگی ماین ویرینینگ وضعیت شاخص‌های نظام حزبی مطلوب در ایران را مورد بررسی قرار دهد.	دفتر مطالعات سیاسی مجلس (۱۳۹۳)
احزاب و جناح‌های سیاسی ایران امروز	تحولات سیاسی سریع سال‌های اخیر و تغییرات در عرصه‌های سیاست داخلی و خارجی بر جریان‌های سیاسی داخلی بی‌تأثیر نبوده است.	شادلو (۱۳۹۲)
اطلاعاتی درباره احزاب و جناح‌های سیاسی ایران امروز	جناح‌های سیاسی را در قالب چهار گروه یا جریان کلی شامل، احزاب ملی و ملی، احزاب جریان چپ مذهبی، احزاب جریان راست مذهبی، جریان سوم (مستقل) مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.	شادلو (۱۳۹۲)
نقش احزاب در همگرایی ملی در ایران	احزاب سیاسی برای ایجاد همگرایی ملی از ابزارها و مکانیسم‌های کارآمدی متعددی برخوردارند.	دفتر مطالعات سیاسی مجلس (۱۳۹۲)
اهمیت آینده‌پژوهی در برنامه‌ریزی مدیریت بحران با تفکر استراتژیک	به همین منظور، شاید بتوان بزرگ‌ترین هنر آینده‌اندیشی و آینده‌پژوهی را ایجاد آمادگی برای رویارویی با آینده دانست.	مبارک‌آبادی و لنجایی (۱۳۹۳)
ارائه چهارچوب فرآیندی شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها	این مقاله به دنبال ارائه چهارچوبی فرآیندی جهت شناسایی عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها در حداقل زمان ممکن و با استفاده حداکثری از نتایج مطالعات پیشین است.	فرزین و دیگران (۱۳۹۶)
شناسایی و تحلیل پیشران‌های توسعه سیاسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی؛ سناریویی مطلوب برای آینده	هدف پژوهش، شناسایی و تبیین پیشران‌های اثرگذار بر توسعه سیاسی در ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی براساس پندل خبرگانی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که تقویت پیشران‌هایی که موجب ارتقای توسعه سیاسی در مقطع مدنظر شده‌اند، می‌توانند به روند دستیابی به توسعه سیاسی در آینده سرعت دهند و زمینه تحقق آرمان‌های مهم انقلاب اسلامی (آزادی، عدالت، و استقلال) را نیز فراهم سازند.	اخوان کاظمی و نیکونهاد (۱۳۹۷)

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۲۹

عنوان	موضوع محوری	نویسنده/نویسندگان/ سال / انتشارات
بررسی آثار پیشران‌های نوین بر فرهنگ و سیاست فرهنگی در ایران	هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیرات پیشران‌های نوین بر حوزه فرهنگ و سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران است.	مهدی‌پور (۱۳۹۹)
تعیین پیشران‌های اصلی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران	این مقاله با هدف شناسایی پیشران‌های اصلی و کلیدی دیپلماسی دفاعی ج.ا.ایران جهت افق ۱۵ سال آتی نگارش و با ترکیب روش‌های آینده‌پژوهی مانند، مرور منابع، پانل خبرگی و تحلیل ماتریس متقاطع و با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک انجام شده است. در جهت اجرای این پروژه از نظرهای خبرگی صاحب‌نظران حوزه دفاعی و سیاست خارجی بهره‌برداری و در فرجام پیشران تنش‌زدایی و اعتمادسازی به عنوان پیشران کلیدی ارائه گردیده است.	مینایی و دیگران (۱۳۹۵)
شناسایی و تحلیل پیشران‌های روند بهبود ارزش افزوده اقتصادی	ناپایداری محیط کنونی کسب و کار در ایران، بخت موفقیت را به شرکت‌هایی می‌دهد که قادر به شناسایی، کنترل، و پیش‌بینی روندهای تغییر باشند و بر این اساس آینده‌نگاری نمایند. پژوهش حاضر در پی شناسایی و تحلیل پیشران‌های درون‌سازمانی است که موجب روند صعودی ارزش افزوده اقتصادی (EVA) در شرکت‌های بورس اوراق بهادار تهران، به عنوان مهم‌ترین شرکت‌های حاضر در عرصه اقتصاد کلان ایران می‌شوند.	شیروانی و بیات (۱۳۹۷)
شناسایی پیشران‌های مؤثر بر آینده خبرگزاری‌ها در ایران	در این مقاله با استفاده از تکنیک دلفی به شناسایی پیشران‌های مؤثر بر آینده خبرگزاری‌ها در ایران پرداخته شده است.	صلواتیان و مسعودی (۱۳۹۵)

بررسی آثار فوق ضمن آشنایی با نویسندگان و صاحب‌نظرانی که در حوزه مرتبط با پژوهش فعالیت دارند و اشاره به مفاهیم کلیدی مسئله مورد نظر در پژوهش حاضر، درک بهتری برای فهم آن مفاهیم فراهم آورده است. علاوه بر این، با مرور آثار فوق می‌توان به کمبودها و خلأهای پژوهشی پی برد و با مرور این آثار نحوه استفاده از آن‌ها برای پیشبرد کار فعلی برجسته می‌شود. از سوی دیگر، یافتن ابزار مناسب برای انجام پژوهش فعلی از ضرورت‌هایی است که با مرور ادبیات میسر شد و با ترسیم روند این تحقیق، مسیر انجام پژوهش‌های آتی توسط پژوهش‌گران با استفاده از پیشنهادها و ایده‌های کار فراهم می‌شود و در ادامه با تکیه مباحث بر روش‌های علمی و کاربرد نرم‌افزار در گردآوری و بررسی و ارزیابی داده‌ها، به ویژه در تحقیقاتی که جنبه تاریخی - توصیفی و تحلیلی دارند، باب جدیدی در این مسیر می‌گشاید؛ موضوعی که در پژوهش حاضر مدنظر نگارندگان است.

۳. روش شناسی

کریستین در سال ۱۹۷۷ روش تحلیل نیروهای پیشران را جهت شناسایی علل ریشه‌ای و عوامل اساسی و اصلی تفسیر، که لازم است در برنامه‌ریزی به آن توجه شود، ابداع کرد. این روش دو گام اصلی دارد: در گام اول از طریق روش طوفان فکری نسبت به شناسایی نیروهای پیشران در حوزه‌های مختلف، که همگی می‌توانند فرصت‌ها یا تهدیداتی در محیط باشند، اقدام می‌گردد. نیروهای پیشران شناسایی شده و در نهایت برای هر دسته یک بیانیه تدوین می‌شود. در گام دوم، نسبت به احصا و شناسایی ۲ و ۳ عامل اصلی از هر بیانیه اقدام خواهد شد. این نیروهای پیشران به عنوان مفروضات برنامه در نظر گرفته خواهند شد، اما روش‌های اینچنین نیازمند انجام مطالعات و تحلیل‌های گسترده به ویژه در حوزه‌های متنوع هستند که مستلزم صرف زمان زیاد و طی فرایند طولانی است که این امر کارآیی و اثربخشی استفاده از نتایج حاصله را در شرایط پویای محیطی تحت تأثیر قرار می‌دهد. لذا به‌منظور شناسایی نیروهای پیشران از روش ذیل استفاده شده است.

۱.۳ تحلیل تأثیرات متقابل

یکی از ابزارهای کاربردی در تحلیل سیستم‌های پیچیده تحلیل تأثیرات متقابل است. روش تحلیل تأثیرات متقابل روشی خبره‌محور است که نتایج کمی از آن به دست می‌آید. بنیان اصلی روش تحلیل تأثیرات متقابل بر ماتریس تأثیرات استوار است. در دهه‌های اخیر، از ابزار ماتریس تأثیرات در حوزه‌های مرتبط با آینده بسیار استفاده شده است. ماتریس تأثیرات به سه دسته تقسیم می‌شود: تحلیل ساختاری، راهبردهای بازیگران، و تأثیرات متقابل احتمالی. هر یک از کاربردهای سه‌گانه ماتریس‌های تأثیرات متقابل رویکرد ویژه‌ای را از به‌کارگیری روش تحلیل تأثیرات متقابل فراهم می‌آورد (اکبری و دیگران ۱۳۹۷: ۱۶۲).

۲.۳ تحلیل ساختاری

روش ساختاری روشی است که برای تحلیل روابط بین متغیرها، خصوصاً در سیستم‌های گسترده و دارای ابعاد متعدد به کار می‌رود. پتانسیل این روش در استفاده از داده‌های کیفی در کنار داده‌های کمی باعث شده این روش به یکی از پرکاربردترین روش‌ها در آینده‌پژوهی تبدیل شود. در این روش متغیرهای مؤثر بر سیستم در ماتریسی $N \times N$ قرار می‌گیرند و براساس

نظر گروه کارشناسان در قالب اعداد ۰ تا ۳ ارزش‌گذاری می‌شوند. این ماتریس مبنای تحلیل‌های بعدی را تشکیل می‌دهد و خروجی‌های متعددی از این روابط به دست می‌آید (همان).

۳.۳ روش میک مک

این روش‌ها به عنوان یکی از روش‌های تحلیل ساختاری در گروه نیمه‌کمی و اکتشافی قرار دارند که در مقابل روش‌های هنجاری قرار می‌گیرند. در این پژوهش از روش میک مک به شیوه گوده استفاده شده است. بر اساس پژوهشی که توسط مولایی و طالبیان (۱۳۹۵) انجام شده است، نخست فهرستی از متغیرهای کلیدی فراهم می‌آید که برآمده از نظرهای خبرگان و مرور منابع و ادبیات مرتبط با موضوع است. سپس متناسب با تعداد متغیرهای کلیدی، خانه‌های ماتریسی $n \times n$ از متغیرهای تأثیرگذار امتیازدهی می‌شوند. این ماتریس، ماتریس اثرات مستقیم نامیده می‌شود و در آن هر درایه m_{ij} نمایانگر میزان تأثیر متغیر i بر متغیر j است و مقدار آن بسته به میزان تأثیر می‌تواند ۰، ۱، ۲، ۳ یا ۴ باشد. عدد ۰ بدون تأثیر، عدد ۱ تأثیر ضعیف، عدد ۲ تأثیر متوسط، عدد ۳ تأثیر قوی. (P) ۴ بیانگر این موضوع است که از نظر کارشناسان و خبرگان شرکت‌کننده در نظرخواهی، تأثیر دو متغیر بر یکدیگر احتمالی است، به این معنا که ممکن است تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری وجود داشته باشد یا نداشته باشد. با تغییر درایه‌های دارای کد ۴ یا P در مرحله تحلیل نرم‌افزاری می‌توان تأثیرات احتمالی را نیز شناسایی کرد. در روش مستقیم، تأثیر مستقیم متغیر K بر دیگر متغیرها حاصل جمع تمامی مقادیر سطر K از ماتریس M است و تأثیرپذیری متغیر K از سایر متغیرها حاصل جمع مقادیر ستون K است. پس از این مرحله، به کمک نرم‌افزار میک مک می‌توان تأثیرات غیرمستقیم را شناسایی کرد. اساس کار برای محاسبه تأثیرات غیرمستقیم، چندین مرتبه ضرب ماتریس در خودش یا به عبارت دیگر، به توان n رساندن ماتریس اثرات مستقیم است. پس از هر مرتبه ضرب ماتریسی، جمع سطری و ستونی اثرات محاسبه و متغیرها رتبه‌بندی می‌شوند. در روش میک مک معمولاً توان مقدار n یا ۷ یا ۸ است، به این معنا که با ۷ یا ۸ بار ضرب ماتریس اثرات مستقیم در خودش، رتبه متغیرها بدون تغییر باقی می‌ماند، نتایج به پایداری می‌رسد، و فرایند ریاضیاتی تکراری تکمیل می‌شود. این نرم‌افزار همچنین الگوریتمی برای تعیین موقعیت هر یک از متغیرها روی نقشه‌های اثرات مستقیم و غیرمستقیم دارد. مهم‌ترین نقشه‌های اثرات مستقیم و غیرمستقیم، که به تفسیر سریع‌تر و دقیق‌تر نتایج کمک می‌کند، جمع اثرات حاصل از جمع سطری و ستونی را روی دو

محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری (وابستگی) مکان‌یابی می‌کند و سپس با افراز فضای دوبعدی نقشه، این امکان را فراهم می‌کند که بتوان درباره نقش هریک از اثرات قضاوت کرد.

۴. یافته‌ها

در این قسمت پیشران‌های مؤثر بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران مطابق با فرایند روش تحلیل ساختاری مورد بررسی و شناسایی قرار می‌گیرد.

۱.۴ گام اول: شناسایی اولیه پیشران‌های کلیدی

در فرایند شناسایی اولیه پیشران‌های مؤثر بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران از گذشته تاکنون، بر اساس منابع و ادبیات این حوزه ۹۹ متغیر شناسایی شد. برای شناسایی پیشران‌های تعیین‌کننده‌تر، سه دور پرسشنامه بین خبرگان توزیع شد و از آن‌ها خواسته شد تا با اختصاص امتیازی بین ۰ تا ۳ به هریک از پیشران‌ها، درجه اهمیت هر کدام را مشخص کنند. درنهایت در دور اول ۸۸ متغیر، در دور دوم ۶۹ متغیر، و در دور آخر ۵۶ متغیر، به عنوان پیشران‌های قابل توجه در حوزه فعالیت احزاب سیاسی در ایران شناسایی شدند. این پیشران‌ها در جدول ذیل نمایش داده شده‌اند:

جدول ۲. پیشران‌های مؤثر بر فعالیت احزاب سیاسی در ایران

ردیف	متغیر	ردیف	متغیر
۱	وجود پیشینه نوسازی از بالا در ایران	۲۹	وجود روحیه حذف به جای رقابت در فرهنگ سیاسی
۲	عدم پیروی احزاب از الگوهای رقابت حزبی (تک‌حزبی، دوحزبی، چندحزبی)،	۳۰	نبود اقبال عمومی به احزاب سیاسی و بی‌اعتمادی به آن‌ها
۳	عدم نظارت مجلس بر احزاب	۳۱	نبود تربیت سیاسی
۴	پیشینه ناامنی و بی‌ثباتی در تاریخ سیاسی اجتماعی ایران	۳۲	مشروعیت دینی شناور احزاب (نگاه سلبی و ایجابی دین به فعالیت حزبی)
۵	پیشینه وابستگی احزاب به بیگانگان و ایدئولوژی‌های الحادی	۳۳	حاکم‌بودن روحیه حذف به جای رقابت بر رفتار احزاب در ایران
۶	وجود پیشینه تاریخی استبداد در ایران	۳۴	وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور
۷	پیشینه سرکوب احزاب توسط هیئت حاکمه	۳۵	وجود و تداوم اندیشه و رفتار هیئتی در فرهنگ سیاسی در کشور

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۳۳

ردیف	متغیر	ردیف	متغیر
۸	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	۳۶	فقدان پایداری به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور
۹	فقدان شکاف‌های سیاسی مؤثر در عرصه سیاست کشور	۳۷	رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور
۱۰	اختلاف‌نظرهای درون حزبی و عدم اجماعی نخبگان حزبی	۳۸	شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب
۱۱	فقدان اصول عقاید متقن، مرامنامه، و باورداشت سیاسی در احزاب	۳۹	تداوم نگرش تضاد کارکردی احزاب سیاسی با کارکردهای نهادهای مذهبی و مکانیزم فرنگ سنتی
۱۲	وابستگی به هیئت حاکمه (ناقد نبودن احزاب)	۴۰	پیشینه فرهنگ اجتماعی فردگرا و انزواطلب
۱۳	توسل هیئت حاکمه به مردم و توده به جای تکیه بر احزاب	۴۱	شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب تاکنون
۱۴	عدم احساس نیاز هیئت حاکمه به احزاب	۴۲	شکل‌گیری احزاب بر اساس نیاز فرد و نه جامعه
۱۵	عدم اتفاق نظر هیئت حاکمه در باب ضرورت وجود احزاب	۴۳	وجود ساختار قبیله‌گی در تاریخ ایران
۱۶	عدم عضوگیری و نشر افکار توسط احزاب	۴۴	توده‌واربودن جامعه ایرانی
۱۷	جناح‌بندی	۴۵	ضعف جامعه مدنی در ایران
۱۸	رجحان نهادهای غیرحزبی در عرصه سیاست کشور	۴۶	جدایی و بیگانگی نخبگان حزبی از مردم و بدنه جامعه
۱۹	انجام وظایف نقش حزب توسط گروه‌های نفوذ در ایران	۴۷	وابستگی حیات احزاب به حیات افراد
۲۰	وجود پیشینه تاریخی استبداد در ایران	۴۸	ریشه‌نداشتن احزاب در جامعه
۲۱	پیشینه سرکوب احزاب توسط هیئت حاکمه	۴۹	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی
۲۲	وجود ابهام در قانون فعالیت احزاب	۵۰	نبود فرهنگ مشارکت سیاسی در کشور
۲۳	عدم شکل‌گیری مطبوعات به عنوان ارکان‌های حزبی	۵۱	وجود روحیه حذف به جای رقابت در فرهنگ سیاسی
۲۴	عدم هماهنگی در توسعه سیاسی با توسعه اقتصادی	۵۲	نبود اقبال عمومی به احزاب سیاسی و بی‌اعتمادی به آنها
۲۵	تداوم نظام اقتصادی دولتی	۵۳	نبود تربیت سیاسی
۲۶	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	۵۴	مشروعیت دینی شناور احزاب (نگاه سلبی و ایجابی دین به فعالیت حزبی)
۲۷	فقدان منابع مالی مستقل در احزاب و وابستگی به یارانه‌های دولتی	۵۵	حاکم‌بودن روحیه حذف به جای رقابت بر رفتار احزاب در ایران
۲۸	نبود فرهنگ مشارکت سیاسی در کشور	۵۶	وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور

۲.۴ گام دوم: شناسایی نهایی پیشران‌های کلیدی

در این مرحله به منظور شناسایی نهایی پیشران‌های کلیدی و مؤثر در فعالیت احزاب سیاسی در کشور از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده می‌شود. به این ترتیب که پیشران‌های مؤثر بر اساس سهم واریانس مشخص می‌شوند. برای این منظور پیشران‌ها از طریق پرسشنامه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند. به این صورت که هریک از خبرگان، با استفاده از طیف لیکرت درجه ۳ مشخص کردند که هر یک از پیشران‌های اثرگذار بر فعالیت حزبی در ایران تا چه حد دارای اهمیت است. عدد ۱ نشانه اهمیت پایین و عدد ۳ نشانه اهمیت بالای عامل است. پیشران‌های مشترک از دیدگاه خبرگان در دسته‌های مشترک طبقه‌بندی شده و در نهایت با عناوینی که معرف کلیه ویژگی‌های پیشران‌های طبقه‌بندی شده در آن دسته باشد نام‌گذاری می‌شوند. لازم به ذکر است که به منظور شناسایی خبرگان و تعیین نمونه آماری از روش گلوله برفی استفاده شده است. این ترتیب که تعداد ۲۵ خبره، که بیش‌ترین فراوانی تکرار را در دوره‌های مختلف پرسش داشتند، به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. در نهایت با توجه به آرای خبرگان، پیشران‌های اولیه در دسته‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نهادی، و ویژگی‌های شخصی - فردی تقسیم شده است و با توجه تحلیل عاملی صورت‌گرفته ۱۰ متغیر به عنوان پیشران‌های کلیدی و مؤثر شناسایی شده‌اند:

۱.۲.۴ جناح‌بندی (factionalism)

منظور از جناح‌بندی^۲ این است که درباره مسائل اساسی سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی اختلاف نظرهایی در حاکمیت وجود دارد که در طول زمان باعث شده است تا دیدگاه‌های نزدیک به هم حول یک محور گرد آیند. جناح‌های سیاسی فاقد ویژگی یک حزب سیاسی هستند، زیرا احزاب اساسنامه و مرامنامه دارند، در حالی که جناح‌ها اساسنامه و مرامنامه ندارند. احزاب سیاسی دارای برنامه عمل مدون هستند و کادرسازی می‌کنند، در حالی که جناح‌ها برنامه عمل مدونی ندارند و می‌توان در طول زمان موضوعی متفاوت از آن‌ها مشاهده کرد. احزاب شبکه‌های گسترده در سراسر کشور دارند که با سازمان‌های مرکزی خود ارتباط دارند. اما جناح‌ها چنین شبکه‌هایی را ندارند و متمرکز عمل می‌کنند. احزاب به دنبال کسب قدرت هستند، ولی جناح‌ها به دلیل اینکه شرایط و کادر لازم را ندارند، تنها به دنبال اثرگذاری بر قدرت هستند. احزاب از سیاست‌های مشخص پیروی می‌کنند، اما جناح‌ها بیش‌تر به صورت طیف فکری عمل می‌کنند و درون آن‌ها می‌توان گرایش‌های مختلف را مشاهده کرد. در زمینه سیاسی ایران پس‌انقلاب،

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۳۵

جناح یعنی گروه‌بندی‌ها یا صورت‌بندی‌هایی سیاسی که در قالب سازمان‌هایی در یک نظام شبه‌حزبی (party-Pesud) عمل می‌کنند. این سازمان‌ها ناهمگون‌اند و در بهترین حالت شامل ائتلاف‌هایی آزاد، شکننده، و گذرا از گروه‌ها و افراد با دیدگاه‌های مشابه هستند که یک ساختار سازمانی منسجم و خط مشی رسمی ندارند (جزینی‌زاده و دیگران ۱۳۹۷: ۲۳۹).

مراحل جناح‌بندی در جمهوری اسلامی ایران به دو دوره قابل تقسیم است: دوره اول را می‌توان جناح‌های برآمده از انقلاب دانست. در این دوره سه جناح مهم در عرصه سیاسی کشور هستند: جناح مذهبی، جناح ملی‌گراها، و جناح چپ. اما پس از فعالیت مؤثر احزاب و جناح‌ها در تثبیت نظام، گذار از مراحل تثبیت نظام فرا رسیده و لذا وجود حزب با کارکردهایی گسترده ضرورت خود را از دست داده و چون مشکل داخلی به صورت جدی نیست ممکن است ادامه حیات حزب دیگر منافع و فواید آغاز کار را نداشته باشد و برعکس تحزب ممکن است در شرایط کنونی بهانه‌ای برای ایجاد اختلاف و دودستگی و موجب خدشه در وحدت و انسجام ملت گردد و حتی نیروها را صرف مقابله با یکدیگر و ختشی‌سازی کند (نقیب‌زاده و سلیمانی ۱۳۸۸: ۳۵۸-۳۵۹).

۲.۲.۴ عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی

احزاب سیاسی به‌مثابه حلقه میانجی و بخش اصلی جامعه مدنی در دسته‌بندی تقاضاها و حمایت‌ها و هدایت آن‌ها به سمت مجاری تصمیم‌گیری نقشی مهم برعهده دارند و از این طریق باعث مشروعیت حکومت‌ها می‌شوند و به‌عنوان نهادی برخاسته از متن جامعه و واسط میان مردم و حاکمیت، به انتقال خواسته‌ها و مطالبات جامعه و طبقه ذی‌نفعی که از آن شکل یافته‌اند، می‌پردازند (یزدی ۱۴۰۰).

عدم ارتباط احزاب با شهروندان باعث می‌شود که احزاب در طی زمان به اولویت‌ها و برنامه‌هایشان، سامان و ساختار نداده و از طرف دیگر رفتار رأی‌دهی مردم از قانده‌مندی چندانی برخوردار نباشد. این در حالی است که ریشه قوی احزاب در جامعه به قاعده‌مندشدن رفتار رأی‌دهندگان و در نتیجه نهادینه‌شدن نظام حزبی کمک کند (دلفروز ۱۳۹۰: ۱۰). از آنجا که احزاب عملکرد خوبی نداشته و نتوانسته‌اند به عنوان یک نهاد قدرتمند و تأثیرگذار در جامعه مطرح شوند، مردم نسبت به احزاب ذهنیت منفی پیدا کرده‌اند. لذا هنوز این احساس در مردم ایجاد نشده که تشکیل یک حزب و عضویت در آن می‌تواند در بهبود اوضاع و شرایط سیاسی، اقتصادی، و ... مؤثر باشد (زیباکلام و مقتدایی ۱۳۹۳: ۲۱).

۳.۲.۴ ضعف تربیت سیاسی

عدم قدمت طولانی و تجربه ناموفق احزاب در ایران موجب شده است که انباشت تفکر سیاسی و حزبی صورت نگیرد. در میان ایرانیان و در فرهنگ ما فعالیت جمعی و گروهی جایگاه مناسبی ندارد. فردیت در معنای منفی آن، تبدیل شدن اختلافات فکری به اختلاف شخصی، هیجانی، و احساسی عمل کردن، عدم پذیرش یکدیگر و آستانه پایین تحمل باعث شده تا تمایل زیادی به جمع‌گریزی ایجاد و به راحتی هر گروه متلاشی یا دچار انشعاب گردد. عدم تعمیق فرهنگ حزبی و استنباط منفی از آن به گونه‌ای است که عضویت در یک حزب و یا حزبی بودن دارای بار منفی است، به طوری که «فراجحاحی» بودن به عنوان یک ارزش مثبت تلقی می‌شود و لذا برخی نخبگان و فعالان سیاسی کشور یکی از افتخارات خود را «حزبی نبودن» می‌دانند (همان: ۲۰).

۴.۲.۴ وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی

اتکا به درآمدهای نفتی باعث می‌شود که نظام سیاسی خود را به کسب موافقت و رضایت گروه‌های سیاسی ملزم نکرده و به تبع چون به جامعه وابسته نیست، معمولاً نقشی برای گروه‌ها و تشکل‌ها و نهادهای برآمده از آن نیز قائل نیست و حتی به تشکیل گروه‌های تحت‌الحمايه و وابسته به خویش اقدام می‌کند مانند آنچه که در دوره پهلوی سبب شکل‌گیری یک دولت مطلق‌العنان و خودکامه گردید. در دوره پس از انقلاب اسلامی تاکنون نیز به‌رغم فاصله‌گرفتن از فضای استبدادی، اما به دلیل تداوم اتکا بر رانت نفت، تضعیف بخش خصوصی تداوم یافته و ما شاهد یک جامعه مدنی ضعیف و عملکرد ضعیف‌تر احزاب سیاسی هستیم (اخوان کاظمی ۱۳۸۸: ۱۹۵-۱۹۶).

۵.۲.۴ فقدان منابع مالی مستقل در احزاب

یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های فعالیت حزبی در ایران، نحوه تأمین منابع مالی و هزینه‌های سرسام‌آور این تشکیلات است به دلیل ضعف فرهنگ حزبی و دیگر دلایل بسیار دیگر، کمک‌های داوطلبانه مردمی عملاً وجود ندارد. در نتیجه، خانه احزاب به لحاظ مالی از خوداتکایی بسیار ضعیفی برخوردار است: دایر بودن شعب فعال در شهرهای مختلف، پرورش و به‌کارگیری کادر اداری و سیاسی حرفه‌ای، برگزاری جلسات منظم، و فعالیت‌های آموزشی و

تبلیغاتی مستمر در جهت ترویج آرمان‌ها و برنامه‌های سازمان به منابع مالی مناسب نیاز دارد. اما اکثراً مشاهده می‌شود که اکثر قریب به اتفاق احزاب کشور در این جنبه‌ها به شدت ضعیف‌اند. از سوی دیگر، وجود این نقیصه باعث می‌شود که نهاد مذکور برای رسیدگی به امور خود به کانون‌های قدرت و ثروت نزدیک و استقلال خود را از دست دهد و از سوی دیگر، مورد نقد و پیگرد قوه قضائیه کشور قرار گیرد.

۶.۲.۴ وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور

ساختار فرهنگی جامعه ایرانی، متأثر از سلطه دیرپای استبداد، حاکمیت مطلقه فردی و آموزه‌های سنتی مبتنی بر مطلق‌گرایی، تقسیم مقولات به خیر و شر، سیاه و سفید، و صفر و صد نگرستن به افراد، افکار، و اعمال بوده است که با تشدید فضای بدبینی و روح فردگرایی که در مابینت با نسبی‌گرایی، تسامح و مدارا در جهت برخورد مسالمت‌آمیز سیاسی و حزبی به شدت تأثیرگذار بوده است. علاوه بر این، خصلت‌های عشیره‌ای و خویشاوندسالاری احزاب در حاضر نیز مانع از رشد ضابطه‌گرایی و شایسته‌سالاری و کسب توفیق لازم برای این نهادها شده است (اخوان کاظمی ۱۳۸۵: ۲۴۰-۲۴۱).

۷.۲.۴ فقدان پابندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور

خلقیات نخبگان سیاسی ایرانی در تاریخ سیاسی معاصر به نحو چشمگیری آکنده از عنصر آمریت و تحکم و قیم‌مآبی نسبت به مردم بوده و اصلاحات و دگرگونی‌های اجتماعی و ادواری دم‌سازگرایانه و تجددمآبانه نیز هیچگونه تأثیری بر رفتار و کردار آنان برجای نگذارده است؛ این نوع رفتار و نگرش باعث شده که نخبگان به مردم به عنوان صغیر، که نیاز به قیم دارند و قادر به تشخیص مصلحت خود نیستند، نگاه نمایند. اولاً فرهنگ اعتنا به قانون بوده است و همین آفت، زمینه‌ها و بسترهای لازم ایجاد تشکل‌های سیاسی و رقابت سالم حزبی را از بین برده است. همچنین، قانون‌گریزی و اتکا به فرهنگ آمریت با مطلق‌گرایی، جزم‌اندیشی، و انقیادطلبی متناسب بوده و در تقابل با تساهل و مدارای سیاسی، به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین قواعد بازی در رقابت‌های سیاسی قواعد بازی در رقابت‌های سیاسی، است. این در حالی است که تساهل به تحقق قانون، تشویق، و ترغیب مردم به گفت‌وگوی منطقی و ایجاد فضای عقلانی و تبادلات سالم بین‌الذهانی آرا و سلاقی سیاسی کمک می‌کند و از ضروری‌ترین معادلات کارآمدی احزاب است (تبریزنیا ۱۳۹۰: ۲۶۸).

از آنجا که قانون نتیجه اراده اجتماعی و معطوف به آگاهی یک ملت است، فقدان قانون و یا ضعف قانون‌گرایی در هر جامعه نشان‌دهنده توسعه‌نیافتگی انسانی اجتماعی بوده و نمایان‌گر بقای حالت بدوی و قبیله‌ای است. بدیهی است اجرای قانون، ضامن قاعده‌مندی و سلامت رقابت‌های سیاسی و حزبی خواهد بود. این در شرایطی است که از دیرباز مشکل ایرانیان در یک کلمه یعنی قانون خلاصه می‌شده و این مشکل در فضای فعالیت‌های حزبی خود را نشان داده است (اخوان کاظمی ۱۳۹۶: ۲۹۳).

۸.۲.۴ رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور

حیات احزاب وابسته به حیات رهبر یا مؤسس حزب بوده است. تشکیل حزب بر اساس منافع فردی، نه نیاز جامعه و موردعلاقه رهبران احزاب، به انحصاری ساختن قدرت نزد خود می‌انجامد، تا بسیاری از احزاب در ایران از تعقیب سیاست‌هایی به منظور نهادینه ساختن حزب نظیر فعال کردن بخش آموزش حزب برای کادرسازی، تشکیل مجمع‌های سالیانه، و نقد عملکرد خود و غیره غافل بمانند. بدیهی است که حیات چنین احزابی به مؤسس یا رهبر حزب وابسته باشد (مسعودنیا ۱۳۸۲: ۱۴۷).

۹.۲.۴ شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب تاکنون

به علل چندی فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی از دوره جنگ به بعد کاهش چشم‌گیری پیدا کرد. به ویژه از این منظر که بینش جدیدی بر جامعه حاکم گشته بود که ترویج فعالیت حزبی را با تردید مواجه ساخته بود. این بینش اگرچه جدید، اما از زمینه‌ها و ریشه‌های عمیق اعتقادی و جهان‌بینی اسلامی سرچشمه می‌گرفت. بر اساس این بینش، تمام پدیده‌ها و جبهه‌ها به دو جناح حق و باطل تقسیم می‌شوند. بر اساس این بینش خط نبرد حق و باطل از آغاز و تا ابد ادامه دارد. این خط در همه جوامع و در همه طول تاریخ بشریت وجود داشته و خواهد داشت. در یک طرف سپاه کفر، شرک، و طاغوت و در طرف دیگر پیروان ایمان، خدا، و قرآن قرار دارند. یک طرف حق و طرف دیگر باطل و راه سومی در میان نیست. یک طرف امپریالیسم و یک طرف جمهوری اسلامی. در قلمرو داخلی نیز معیار شناخت حق و باطل افراد و گروه‌ها با همین معیار تقسیم می‌شود.

۱۰.۲.۴ شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور

در میان نخبگان ما این انعطاف‌پذیری وجود ندارد. هر فرد یا گروهی افکار، علایق، و سلیقه خود را بی‌نظیر، بی‌نقص، و خطاپذیر می‌داند. ریشه بسیاری از اختلافات جناحی در این نکته نهفته است که هر گروهی طرز فکر خود را کاملاً سفید و طرز فکر رقیب را کاملاً سیاه می‌بیند. گسترش این فرهنگ و تداوم آن در تاریخ سیاسی ایران، نقدناپذیری و بی‌اعتنایی به اندیشه‌های مخالف را به دنبال داشته است. از جمله ویژگی‌های نخبگان ما بی‌اعتمادی نسبت به دیگران است. فعالیت در یک محیط ناامن و احساس ناامنی، خطرناپذیری برنامه‌ریزی برای توسعه و تأسیس تشکلهایی مانند احزاب را بالا می‌برد. گاهی اوقات نخبگان احساس می‌کنند که هزینه کارکردن بسیار بالاست و ترجیح می‌دهند سکون را بر هرگونه حرکت جایگزین کنند. البته احساس بی‌اعتمادی و ناامنی در فرهنگ سیاسی ایران دارای قدمت و پیشینه است که دلایل آن ذکر شده است (تبریزنیا ۱۳۹۰: ۲۷۰-۲۷۱).

۳.۴ گام سوم: برگزاری پنل خبرگان برای شناسایی اثرات متقابل متغیرها

در این مرحله یک ماتریس 10×10 برای شناسایی اثرات متقابل متغیرها تعریف شد و از خبرگان خواسته شد تا با امتیازدهی از $p=0$ چگونگی تأثیرگذاری یک معیار بر معیار دیگر را مشخص کنند. مطابق شیوه پیشنهادی گوده و دورانس برای تحلیل میک مک، این ماتریس از نوع شدت‌دار بود، به این معنا که روابط بین پیشران‌ها به این ترتیب بود که اگر ارتباطی به دو متغیر وجود نداشت امتیاز ۰ و اگر تأثیر I بر J ضعیف باشد، امتیاز ۱ و اگر تأثیر I بر J متوسط باشد، امتیاز ۲ و اگر تأثیر I بر J قوی باشد، امتیاز ۳ و اگر تأثیر I بر J محتمل باشد و نه قطعی باشد علامت P^3 انتخاب می‌شود. برای تکمیل این ماتریس، پنل خبرگان برگزار شد. در این پنل تعداد محدودی از کارشناسان با حضور در جلسات به بحث و ابراز نظر درباره اثرات متغیرها بر یکدیگر پرداختند. به دلایلی همچون عدم دسترسی به تمامی خبرگان یا عدم تمایل به همکاری استفاده از آرای همه خبرگان فراهم نبود. لذا در این پژوهش پس از شناسایی نهایی پیشران‌های کلیدی فعالیت احزاب سیاسی کشور از پانزده نفر از خبرگان و به‌منظور نهایی‌کردن این پیشران‌ها از پنج نفر از خبرگان استفاده شده است.

۴.۴ گام چهارم: تحلیل آماری و نرم‌افزاری ماتریس اثرات متقابل

با شکل‌گیری ماتریس اثرات متقاطع که هر خانه آن مقادیر ۳، ۲، ۱، ۰ را دارا بود، امکان ورود به مرحله چهارم فراهم شد. در این مرحله تحلیل نرم‌افزاری با به‌کارگیری روش‌های مختلف تحلیل متقاطع از جمله تحلیل ساختاری و استفاده از نرم‌افزار میک مک ۱۰ متغیر شناسایی شده در مرحله قبل در قالب یک جدول در دو ستون افقی و عمودی و به صورت دو به دویی با یکدیگر مقایسه می‌شوند. خروجی‌های روش تحلیل ساختاری را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد: نخست، براساس ماتریس تأثیرات مستقیم که روابط مستقیم بین متغیرهای یک سیستم را توصیف می‌کند؛ دوم، براساس محاسبه اثرات غیرمستقیم که ماتریسی متناظر با ماتریس تأثیرات مستقیم است که توسط تکرار پی‌درپی تقویت شده است.

۵.۴ گام پنجم: رسم نقشه تأثیرات

ماتریس تحلیل ساختاری در واقع ماتریسی متقارن است که شناسه I و J آن مترادف با شناسه J و I است. به بیان ساده، اگر شناسه سطر چهارم این ماتریس معرف متغیر هسته‌ای باشد، شناسه ستون چهارم این ماتریس نیز معرف همین متغیر است. بنابراین، با جمع کردن سطری، ستونی، و مقیاس‌بندی محورهای مختصات، به هر متغیر می‌توان امتیازی سطری و ستونی اختصاص داد و آن را در فضای دوبعدی مکان‌یابی کرد. جمع سطری معرف تأثیرگذاری یک متغیر بر همه متغیرهای دیگر و جمع ستونی معرف میزان تأثیرپذیری یا وابستگی متغیر به همه متغیرهای دیگر است. بنابراین، هریک از مسائل یا متغیرها در فضای دوبعدی در نمودار چهاربخشی قابل مکان‌یابی خواهند بود. بسته به اینکه جمع مقادیر ماتریسی در کدام ناحیه نمودار قرار بگیرد، می‌توان چهار دسته متغیر را شناسایی کرد (مولایی و طالبیان ۱۳۹۵: ۲۱). این نقشه را می‌توان برای ماتریس اثرات مستقیم، اثرات غیرمستقیم، و اثرات احتمالی با همین رویکرد ترسیم کرد. در پژوهش سلمانی و دیگران (۱۳۹۵) چهار دسته متغیرها بدین شرح توصیف شده‌اند:

۱.۵.۴ پیشران‌های تأثیرگذار

این پیشران‌ها بیش‌تر تأثیرگذار بوده و کم‌تر تأثیرپذیرند. این پیشران‌ها پیشران‌های ورودی محسوب می‌شوند. در میان این پیشران‌ها، عموماً پیشران‌های محیطی دیده می‌شوند، که به

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۴۱

شدت بر سیستم تأثیر می‌گذارند. این پیشران‌ها عموماً توسط سیستم قابل کنترل نیستند، زیرا خارج از سیستم قرار دارند و بیش‌تر به عنوان عواملی از ثبات عمل می‌کنند.

۲.۵.۴ پیشران‌های دووجهی

این پیشران‌ها، همزمان به صورت بسیار تأثیرپذیر و بسیار تأثیرگذار عمل می‌کنند. این پیشران‌ها در قسمت شمال شرقی نمودار قرار می‌گیرند و طبیعت این پیشران‌ها با عدم پایداری آمیخته است، زیرا هر عمل و تغییری روی آن‌ها، واکنش و تغییری بر دیگر پیشران‌ها را به دنبال دارد.

۳.۵.۴ پیشران‌های تأثیرپذیر یا وابسته

پیشران‌های وابسته در قسمت جنوب شرقی نمودار قرار دارند و تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بسیار بالایی دارند. بنابراین، نسبت به تکامل پیشران‌های تأثیرگذار و دووجهی، بسیار حساس هستند. چنانچه در نمودار نیز نشان داده شده است، این پیشران‌ها خروجی سیستم هستند.

۴.۵.۴ پیشران‌های مستقل و مستثنا

این پیشران‌ها از سایر پیشران‌های سیستم تأثیر نپذیرفته و بر آن‌ها تأثیر هم ندارند. این پیشران‌ها در قسمت جنوبی نمودار قرار گرفته و ارتباط بسیار کمی با سیستم دارند، زیرا نه باعث توقف یک متغیر اصلی و نه باعث تکامل و پیشرفت یک متغیر در سیستم می‌شوند.

۵.۵.۴ پیشران‌های تنظیمی

این متغیرها در نزدیکی مرکز ثقل نمودار قرار دارند و می‌توانند به صورت اهرم ثانویه، اهداف ضعیف، و یا پیشران‌های ریسک ثانویه عمل کنند (سلمانی و دیگران ۱۳۹۵: ۱۲).

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در این مرحله به منظور شناسایی و بررسی ارتباط بین پیشران‌ها و مشخص کردن چگونگی تأثیرگذاری یک متغیر بر متغیر دیگر، با استفاده از نرم‌افزار میک مک ۱۰ متغیر شناسایی شده در

مرحله قبل در قالب یک جدول در دو ستون افقی و عمودی و به صورت دو به دویی با یکدیگر مقایسه می‌شوند.

۱.۵ رسم ماتریس تأثیرات مستقیم (matrix of direct influence)

برای این منظور لازم است تا برای ورود داده‌ها به نرم‌افزار میک مک از اعداد صحیح (۰ تا ۳) که نشان‌دهنده کیفیت تأثیرگذاری متقابل عوامل است استفاده شود.

جدول ۳. ماتریس تأثیرات مستقیم عوامل تأثرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

	جناح‌بندی به جای تحزب	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	نبود تربیت سیاسی	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	فقدان منابع مالی مستقل	وجود آمریت و قانون‌گرایی در فرهنگ سیاسی کشور	فقدان پایداری به قانون و فرهنگ مدارا در فرهنگ سیاسی کشور	رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور	شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور
جناح‌بندی به جای تحزب	-	2	0	2	0	2	2	1	1	3
عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	۲	-	3	2	3	0	0	2	0	0
نبود تربیت سیاسی	۰	۱	-	3	3	3	3	3	3	3
وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	۰	۱	۳	-	3	3	1	2	0	0
فقدان منابع مالی مستقل در احزاب	۱	۳	۳	۲	-	0	0	0	0	0
وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور	۱	۰	۳	۳	۱	-	۳	۳	۳	۳
فقدان پایداری به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور	۲	۱	۳	۳	۱	۳	-	۳	۲	۳
رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور	۲	۲	۳	۲	۲	۳	۳	-	۳	۳
شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	۱	۱	۳	۱	۰	۳	۳	۱	-	۳
شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور	۱	۱	۳	۲	۰	۳	۳	۳	۳	-

شناسایی پیشران‌های فعالیت حزبی در ایران آینده ... (زهره همتی و دیگران) ۱۴۳

از آنجا که ماتریس فوق نمایان‌گر تأثیرات سطر بر ستون است، اعداد درج‌شده در هر سطر نشان‌دهنده میزان تأثیرگذاری عامل مربوطه بر خود و سایر عوامل است و به تبع اعداد درج‌شده در هر ستون نشان‌دهنده میزان تأثیرپذیری عامل مذکور است. مجموع این اعداد در سطر و ستون در جدول ذیل نمایش داده شده است.

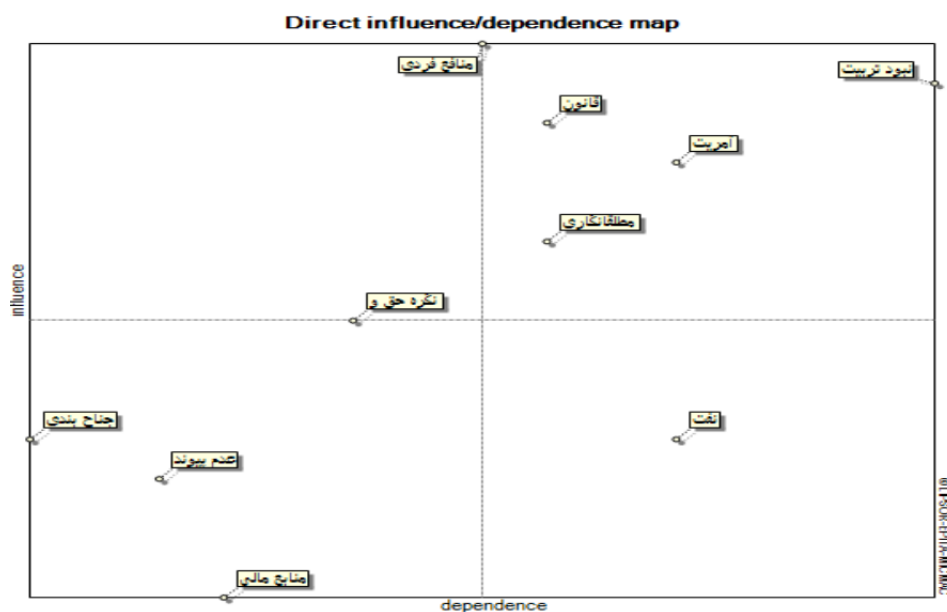
جدول ۴. مجموع مقادیر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

ردیف	پیشران‌ها	نمره کلی به ازای سطرها	نمره کلی به ازای ستون‌ها
1	جناح‌بندی به جای تحزب	13	10
2	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	12	12
3	نبود تربیت سیاسی	22	24
4	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	13	20
5	فقدان منابع مالی مستقل	9	13
6	وجود آمریت و خودمجویی در فرهنگ سیاسی کشور	20	20
7	فقدان پایبندی به قانون و مدارای سیاسی در فرهنگ سیاسی کشور	21	18
8	رجحان منافع فردی بر منافع جمعی در فرهنگ سیاسی کشور	23	17
9	شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	16	15
10	شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور	18	18
	جمع	167	167

همانطور که در توضیحات بیان شد، داده‌هایی که در سطر درج می‌شوند میزان تأثیرگذاری و داده‌هایی که در ستون درج می‌شوند میزان تأثیرپذیری عوامل را در ماتریس اثرات متقابل نشان می‌دهند. بر همین مبنا با مشاهده دوباره ماتریس فوق درمی‌یابیم که عامل درج‌شده در ردیف شماره ۸، یعنی تداوم روحیه رجحان منافع فردی بر منافع جمعی در فرهنگ سیاسی کشور، به‌عنوان اثرگذارترین عامل در فعالیت احزاب سیاسی در ایران شناسایی شده است. در ادامه عامل ردیف ۳ یعنی نبود تربیت سیاسی مناسب در خصوص فعالیت سیاسی حزبی و وجود فرهنگ آمریت و روحیه خودمداری در فرهنگ سیاسی عمومی جامعه در ردیف ۶ در مرتبه دوم و سوم اثرگذارترین عوامل مؤثر در فعالیت حزبی شناسایی و معرفی شده‌اند.

در خصوص میزان تأثیرپذیری عوامل از یکدیگر، که در داده‌های مربوط به ستون آورده شده است، مشاهده می‌شود که این بار عامل ستون شماره ۳ یعنی نبود تربیت سیاسی دارای

بیشترین تأثیرپذیری از مجموع عوامل نامبرده است و خود نمایانگر تمرکز بر این مقوله در مباحث آموزشی، پژوهشی، و سیاست‌گذاری‌های حزبی است. در ادامه وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی در ستون ۴ و وجود روحیه آمریت و خودمحموری در فرهنگ سیاسی کشور در ردیف ۶ در یک سطح دارای تأثیرپذیری بوده که حاکی از نقش کلیدی این عوامل در بین عوامل مؤثر در فعالیت احزاب سیاسی در ایران است. در نقشه ذیل کیفیت عوامل مختلف در مناطق چهارگانه نمایش داده شده است:

نمودار ۱. نقشه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

براساس نمودار ۱، در ناحیه شمال غربی نمودار مربوط به پیشران‌های تأثیرگذار، عامل شماره ۸ در جدول عوامل ده‌گانه تأثیرگذار در فعالیت حزبی در ایران یعنی رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور به عنوان متغیری با بیشترین تأثیرگذاری در عملکرد احزاب سیاسی در ایران شناسایی شده است و همچنین کمترین تأثیرپذیری را در بین عوامل ده‌گانه داراست.

در ادامه در ناحیه شمال شرقی مربوط به پیشران‌های دوجهی (ریسک - هدف) عامل شماره ۷ یعنی فقدان پایبندی به قانون و ضعف فرهنگ مدارای سیاسی در کشور به عنوان متغیر

دووجهی هم زمان به صورت بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر عمل می‌نماید. در همین ناحیه با توجه به نزدیکی عاملان شماره ۳، شماره ۶، و شماره ۱۰، که به ترتیب عبارت‌اند از: نبود تربیت سیاسی، وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، و شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور به خط قطری این ناحیه، به دلیل ماهیت ناپایدارشان، دارای ظرافت بسیار بالایی جهت تبدیل شدن به عوامل کلیدی تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران هستند و به عنوان متغیرهای ریسک شناسایی می‌شوند.

بر اساس نمودار فوق، در ناحیه جنوب غربی مربوط به پیشران‌های مستقل و اهرمی ثانویه، که دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پایینی هستند، عامل شماره ۱: جناح‌بندی به‌جای تحزب، عامل شماره ۲: عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی، و عامل شماره ۵: فقدان منابع مالی مستقل در احزاب در این ناحیه واقع شده‌اند. در این میان، عوامل شماره ۱ و ۲ به دلیل قرارگرفتن در بالای خط قطری به عنوان پیشران‌های اهرمی ثانویه شناخته شده و از این رو با وجود مستقل بودن، بیش از اینکه تأثیرپذیر باشند، تأثیرگذارند و در عملکرد فعالیت احزاب سیاسی مؤثر شناخته می‌شوند. در نهایت عامل شماره ۵، به عنوان یک متغیر مستقل بی‌تأثیر باقی می‌ماند.

در ناحیه جنوب شرقی نمودار، مربوط به پیشران‌های تأثیرپذیر یا وابسته، که دارای تأثیرگذاری پایین و تأثیرپذیری بالا هستند، عامل شماره ۴ یعنی وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی واقع شده است.

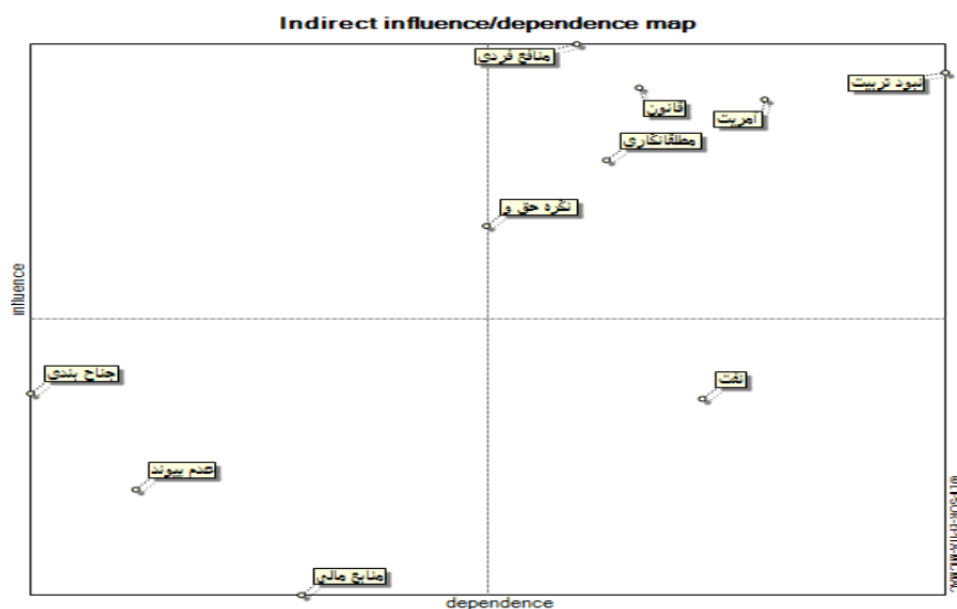
در پایان، در ناحیه مرکز ثقل نمودار، عامل شماره ۹ یعنی شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب قرار دارد که می‌تواند به صورت اهرم ثانویه، اهداف ضعیف، و یا پیشران‌های ریسک ثانویه عمل کند.

- ماتریس‌های تأثیرات غیرمستقیم (indirect impact matrices)

این ماتریس و نقشه متناظر با آن به ترتیب در اشکال ذیل نمایش داده شده است.

جدول ۵. مجموع مقادیر تأثیر‌گذاری و تأثیر‌پذیری غیرمستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

ردیف	پیشران‌ها	نمره کلی به ازای سطرها	نمره کلی به ازای ستون‌ها
1	جناح‌بندی به جای تحزب	3993	2833
2	عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی	3223	3319
3	نبود تربیت سیاسی	6563	7059
4	وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی	3950	5936
5	فقدان منابع مالی مستقل	2378	4084
6	وجود آمریت و خودمحموری در فرهنگ سیاسی کشور	6348	6224
7	فقدان پابندی به قانون و مدارای سیاسی در فرهنگ سیاسی کشور	6442	5644
8	رجحان منافع فردی بر منافع جمعی در فرهنگ سیاسی کشور	6792	5356
9	شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب	5335	4938
10	شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور	5862	5493
	جمع	167	167

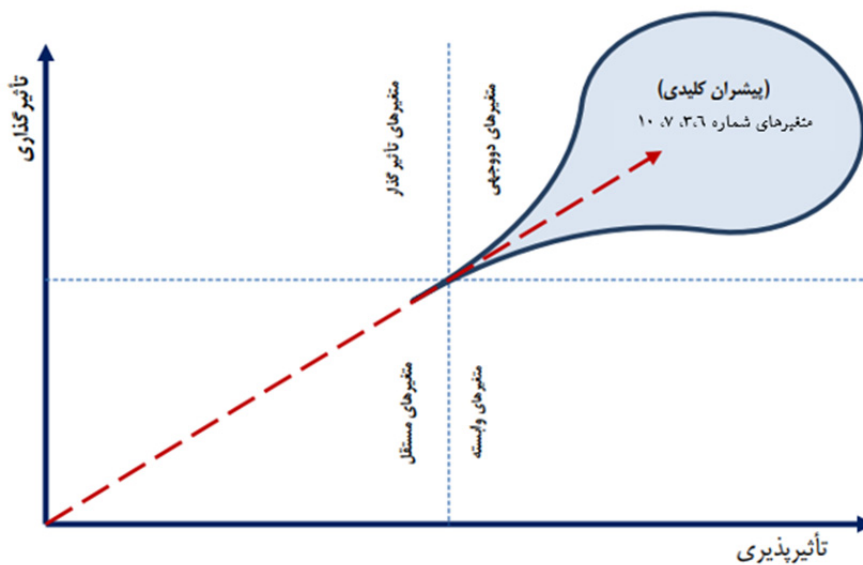
نمودار ۲. نقشه تأثیر‌گذاری و تأثیر‌پذیری غیرمستقیم عوامل تأثیرگذار در فعالیت احزاب سیاسی در ایران

همانطور که از پراکندگی پیشران‌ها در گراف فوق نمایان است، عامل شماره ۷، یعنی فقدان پای‌بندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور، از یک سو به عنوان متغیری با بیش‌ترین تأثیرگذاری، به شکل غیرمستقیم بر عامل شماره ۳ یعنی نبود تربیت سیاسی تأثیر گذاشته است و از سوی دیگر در ارتباط با عامل شماره ۶ به طور غیرمستقیم تأثیر می‌پذیرد. همچنین، عامل شماره ۳ خود به طور غیرمستقیم تحت تأثیر حداکثری عامل شماره ۸ یعنی رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور است که عوامل شماره ۳ و ۶ از آن تأثیر می‌پذیرند و در ادامه عامل شماره ۳ در ارتباط با عامل شماره ۶ یعنی وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بیش از سایر عوامل هستند و دووجهی تلقی می‌شوند و در ادامه در ارتباط با عامل شماره ۴ یعنی وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی، اسباب تأثیرپذیری این عامل از خود است و در رابطه با عامل شماره ۱۰ یعنی شکل‌گیری و تداوم بیش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور دارای تأثیرپذیری است. بر اساس گراف، عوامل شماره ۷ و ۸ دارای تأثیرات حداکثری هستند که در تعامل با عامل شماره ۳ سیستم را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. در ادامه در جدول ذیل تأثیرات غیرمستقیم هر یک از عوامل در ارتباط متقابل آن‌ها با هم نمایش داده شده است.

در هر سیستمی مجموعه‌ای از عوامل در تعامل با هم مسئولیت ایجاد تعادل در سیستم را برعهده دارند، به نحوی که امکان انجام کارویژه‌های سیستم به شکلی مطلوب فراهم شود. زمانی که سیستم در انجام کارویژه‌های خود با مشکل مواجه می‌شود در واقع عملکرد یکی از عوامل یا مجموعه آن‌ها دچار مشکل شده است. در نتیجه، به ازای هر مسئله، با شبکه‌ای از مسائل و تأثیرات متقابل مستقیم و غیرمستقیم روبه‌رو هستیم. مجموعه این اثرات متقابل از طریق روش تحلیل ساختاری قابل شناسایی و عرضه هستند. در این روش بود که با کمک نرم‌افزار میک مک و خروجی آن در تحلیل پیشران‌های تأثیرگذار بر فعالیت سیستم تحزب در ایران، ترکیب میزان اثرگذاری و اثرپذیری پیشران‌ها به چهار دسته تقسیم شد. به این ترتیب که مهم‌ترین متغیرهای تحزب در ایران، که بیش‌ترین تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را بر سایر متغیرها دارا بودند، نبود تربیت سیاسی، وجود آمریت و خودمداری در فرهنگ سیاسی کشور، فقدان پای‌بندی به قانون و فرهنگ مدارای سیاسی در کشور، و شکل‌گیری و تداوم بینش مطلق‌انگاری در فرهنگ سیاسی کشور شناسایی شدند. از سوی دیگر، متغیرهایی وجود داشتند که اثرگذاری بسیار بالایی بر سیستم و سایر متغیرها داشتند، ولی تأثیرپذیری چندانی از متغیرهای درون سیستم نداشتند: شامل رجحان منافع فردی بر منافع ملی در فرهنگ سیاسی کشور و شکل‌گیری نگرش حق و باطل در فرهنگ سیاسی کشور پس از انقلاب تاکنون.

دسته سوم متغیرهایی بودند با اثرگذاری کم‌تر، ولی اثرپذیری بالایی از سیستم که در این جا تنها متغیر وابستگی هیئت حاکمه به درآمدهای نفتی بود. دسته چهارم از متغیرها نسبت به سه گروه قبلی، اثرگذاری و اثرپذیری کم‌تری داشتند که شامل جناح‌بندی، عدم پیوند احزاب با نیروهای اجتماعی، و فقدان منابع مالی مستقل در احزاب می‌شد.

در پایان باید گفت، نمی‌توان درباره پایداری سیستم تحزب در ایران به راحتی قضاوت کرد. براساس پویایی سیستم‌ها، هنگامی که عمده متغیرهای موجود در گراف تأثیرات، پیرامون دو محور اصلی پراکنده شده باشند (پراکندگی L شکل)، سیستم پایدار و درجه تعیین سیستم بالاست، اما هنگامی که متغیرها پیرامون خط قطری نقشه سامان گرفته باشند، سیستم تاحدودی ناپایدار است. بر این اساس، قضاوت درباره پایداری سیستم در نمودارهای شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۱. وضعیت پایداری سیستم تحزب در ایران

همان‌گونه که در شکل ۱ قابل مشاهده است، به نظر می‌رسد که عمده مسائل ایران در ناحیه گلابی شکل قرار می‌گیرد که نشان‌دهنده ناپایداری سیستم است، به این معنا که عمده مسائل، گرایش حرکت به سمت گوشه سمت راست بالای نمودار را دارند که در آن متغیرها تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بالایی دارند و متغیرهای ناپایدارکننده سیستم محسوب می‌شوند و

باید آن‌ها را کنترل کرد. از آنجا که نرم‌افزار آماده و الگوریتم آماری از پیش موجودی برای سنجش صحت فرضیات فوق وجود ندارد و شکل‌های فوق به صورت فرضی ترسیم شده است، باید در تفسیر نتایج فوق با احتیاط عمل کرد. با وجود این، به نظر می‌رسد بنا به فرض، امکان دارد که درجه تعیین سیستم تحزب در ایران پایین و ناپایداری آن بالا باشد، اما اثبات این گزاره نیازمند پژوهش‌های آتی است.

پی‌نوشت‌ها

۱. طی دهه گذشته تحلیل اثرات متقابل و ماتریسی در آینده پژوهی کاربرد گسترده‌ای پیدا کرده و تحت عنوان تحلیل ساختاری و روش میک مک در پژوهش‌های فراوانی استفاده شده است. پیش فرض استفاده از این شیوه تحلیل این است که اکثر وقایع و تحولات به نحوی مرتبط با سایر وقایع و مسائل هستند (مولایی و طالبیان ۱۳۹۵: ۸).
۲. از اصطلاح جناح‌بندی در سه مفهوم استفاده شده است: به مفهوم گروه‌بندی در داخل یک حزب سیاسی، به مفهوم گروه‌بندی در جنگ داخلی، به مفهوم رقابت در داخل یک نظام حکومتی. ما از دو مفهوم نخست و سوم در این پژوهش استفاده کرده‌ایم.
۳. از آنجا که محقق به دنبال تدوین سناریوهای احتمالی تحزب در آینده نیست، بنابراین مقدار احتمالی در ماتریس‌ها لحاظ نشده است.

کتاب‌نامه

- آجرلو، سعید (۱۳۹۴)، آموزش میک مک: برای استفاده در پروژه‌های سناریونویسی و آینده‌پژوهی، تهران: آرنا.
- اکبری، کمال (۱۳۸۸)، «نقش احزاب در سیاست پس از انقلاب اسلامی»، فصلنامه علوم سیاسی، س ۱۹، ش ۴۷، ۵۳-۷۷.
- پلویی، کیوان و صفر فضلی (۱۳۹۸)، ناولویت‌بندی عوامل مؤثر بر توسعه صنعت گردشگری سلامت ایران در افق ۱۴۱۴، نشریه گردشگری و توسعه، س ۸، ش ۳، پیاپی ۲۰، ۱-۲۹.
- تبریزینیا، حسین (۱۳۷۷)، برخی علل ناپایداری احزاب سیاسی در ایران، مشهد: سیاوش.
- زیبا کلام، صادق (۱۳۹۰)، ما چگونه ما شدیم؟ ریشه‌یابی علل عقب‌ماندگی در ایران، تهران: روزنه.
- زیباکلام، صادق و مرتضی مقتدایی (۱۳۹۳)، «احزاب سیاسی و نقش آن در توسعه سیاسی ایران (مطالعه موردی: انتخابات)»، فصلنامه علوم سیاسی دانشگاه آزاد کرج، ش ۲۴، ۱۰۱-۱۳۲.

- سلیمانی، محمد و دیگران (۱۳۹۵)، «شناسایی و تحلیل پیشرانها و شاخص‌های تاب‌آوری»، نشریه تحلیل فضایی مخاطرات، س ۳، ش ۲۰، ۲-۲۲.
- صاحبی، وجیهه (۱۳۹۴)، بررسی رویکرد احزاب سیاسی اسرائیل نسبت به برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین.
- علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۷۷)، مشارکت سیاسی، تهران: سفیر.
- مولایی، محمدمهدی و حامد طالبیان (۱۳۹۵)، «آینده‌پژوهی مسائل ایران با روش تحلیل ساختاری»، فصلنامه مجلس و راهبرد، س ۲۳، ش ۸۸، ۶-۳۲.
- نوذری، عزت‌الله (۱۳۸۷)، تاریخ احزاب سیاسی در ایران، شیراز: نوید شیراز.

- Akbari, Kamal (2009), "The Role of Parties in the Media after the Islamic Revolution", *Political Science Quarterly*, Year 19, no. 47, 53-77.
- Aldrich, J. (1995), *Why Parties?*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ajrlou, Saeed (2015), *Mick Mac Training: For Use in Screenwriting and Futurology Projects*, Tehran: Arena Publishing.
- Alikhani, Ali Akbar (1998), *Political Participation*, Tehran: Safir Publishing.
- Hofmeister, W. and S. Garbow (2011), *Political Parties*, Singapor: Konrad Adenauer Stiftung.
- Lawson, K. (1994), *How Political Parties Work*, Perspectives from Within, Westport, CT: Praeger.
- Laver, M. and E. Sergenti (2012), *Party Competition: An Agent-Based Model*, New Jersey: Princeton University Press.
- Molaei, Mohammad Mehdi and Hamed Talebian (2016), "Futurology of Iranian Issues with the Method of Structural Analysis", *Quarterly Journal of Parliament and Strategy*, year 23, no. 88, 6-32.
- Nozari, Ezatullah (2008), *History of Political Parties in Iran*, 2nd Edition, Shiraz: Navid Shiraz Publications.
- Plooi, Keyvan and Safar Fazli (2019), "Expert prioritization of the development of Iran's health tourism industry on the horizon of 1414", *Journal of Tourism and Development*, year 8, no. 3, 20 consecutive, 1-29.
- Soleimani, Mohammad et al. (2016), "Identification and analysis of variables and resilience indicators", *Journal of Spatial Risk Analysis*, Year 3, no. 20, 2-22.
- Sahebi, Vajihah (2015), *A Study of the Approach of Israeli Political Parties to the Nuclear Program of the Islamic Republic of Iran*, Master Thesis, Department of Political Science, Imam Khomeini International University, Qazvin.

Tabriznia, Hossein (1998), *Some Causes of Instability of Political Parties in Iran*, Mashhad: Siavash Publishing.

Ziba Kalam, Sadegh (2011), *How did we become? Finding the root causes of backwardness in Iran*, Tehran: Rozaneh Publications.

Zibakalam, Sadegh and Morteza Moqtadaei (2014), "Political Parties and Its Role in Iran's Political Development: A Case Study of Elections", *Quarterly Journal of Political Science, Karaj Azad University*, no. 24, 101-132.

